

УДК 338(476)(091)«18/19»(043.3)

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДЕЛОВОЙ АКТИВНОСТИ В БЕЛАРУСИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в. (НА ПРИМЕРЕ г. МИНСКА)

А. В. БУРАЧОНОК¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет,
пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

На основе материалов делопроизводства, статистических и законодательных источников Российской империи исследуется развитие основных направлений деловой активности в Минске в конце XIX – начале XX в. В динамике показаны количественные и качественные изменения, произошедшие в сферах промышленности и торговли. Отображено состояние кредитного дела. Выявлены институциональные изменения в экономической жизни Минска в пореформенный период. В выводах рассмотрено влияние модернизационных процессов на развитие деловой активности в Минске в конце XIX – начале XX в.

Ключевые слова: предпринимательство; Беларусь; промышленность; торговля; кредит; модернизация; Российская империя.

АСНОЎНЫЯ ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦЯ ДЗЕЛАВОЙ АКТЫЎНАСЦІ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX – ПАЧАТКУ XX ст. (НА ПРЫКЛАДЗЕ г. МІНСКА)

А. В. БУРАЧОНАК^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

На аснове матэрыялаў справаводства, статыстычных і заканадаўчых крыніц Расійскай імперыі даследуецца развіццё асноўных напрамкаў прадпрымальніцкай дзейнасці ў Мінску ў канцы XIX – пачатку XX ст. У дынаміцы паказаны колькасныя і якасныя змены, што адбыліся ў галінах прамысловасці і гандлю. Адлюстраваны стан крэдытнай справы. Выяўлены інстытуцыйныя змены ў эканамічным жыцці Мінска ў парэформенны перыяд. У высновах паказаны ўплыў мадэрнізацыйных працэсаў на развіццё дзелавой актыўнасці ў Мінску ў канцы XIX – пачатку XX ст.

Ключавыя словы: прадпрымальніцтва; Беларусь; прамысловасць; гандаль; крэдыт; мадэрнізацыя; Расійская імперыя.

Образец цитирования:

Бурачонок АВ. Асноўныя тэндэнцыі развіцця дзелавой актыўнасці на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. (на прыкладзе г. Мінска). *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гісторыя*. 2021; 1:26–35.
<https://doi.org/10.33581/2520-6338-2021-1-26-35>

For citation:

Burachonak AV. Major trends in the development of business activity in Belarus in the second half of the 19th – early 20th centuries (the case of Minsk). *Journal of the Belarusian State University. History*. 2021;1:26–35. Belarusian.
<https://doi.org/10.33581/2520-6338-2021-1-26-35>

Автор:

Александр Вячеславович Бурачонок – кандидат исторических наук, доцент; доцент кафедры истории Беларуси нового и новейшего времени исторического факультета.

Author:

Aliaksandr V. Burachonak, PhD (history), docent; associate professor at the department of modern and contemporary history of Belarus, faculty of history.
burumag@gmail.com

MAJOR TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF BUSINESS ACTIVITY IN BELARUS IN THE SECOND HALF OF THE 19th – EARLY 20th CENTURIES (THE CASE OF MINSK)

A. V. BURACHONAK^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

The article provides analysis of major directions of entrepreneurship development in Minsk in late 19th – early 20th century, showcases dynamics of quantitative and qualitative changes in industry and trade. The paper uncovers level of credit business development as well as institutional changes in the economic life of Minsk in the post-reform period. The conclusions reveal influence of modernisation processes on the development of business activity in Minsk in the late 19th – early 20th centuries.

Keywords: entrepreneurship; Belarus; industry; trade; credit; modernisation; Russian Empire.

Падпісанне 19 лютага 1861 г. Маніфеста аб адмене прыгоннага права не толькі надало асабістую свабоду большасці насельніцтва, што пражывала ў Расійскай імперыі, але і стала адпраўным пунктам у працэсе лібералізацыі шматлікіх аспектаў жыцця тагачаснага грамадства. Акрамя трансфармацыі сістэм судаўладкавання і судаводства, мясцовага кіравання і самакіравання, вайскавай справы і іншых сфер грамадскага жыцця, істотныя змены адбыліся і ў рэгуляванні прадпрымальніцкай дзейнасці. Апошняму садзейнічала прыняцце 1 студзеня 1863 г. Палажэння аб пошлінах за права гандлю і іншых промыслаў і ўдакладненне яго асобных артыкулаў 9 лютага 1865 г. Дадзены заканадаўчы акт можна паставіць у шэраг з другімі¹, якія паклалі пачатак парэформеннаму перыяду ў айчыннай гісторыі новага часу, паколькі зрабілі занятак прадпрымальніцтвам даступным для ўсіх грамадзян незалежна ад падданства, прыналежнасці да пэўнага саслоўя ці полу². Гэта дало штуршок для актывізацыі дзелавой актыўнасці насельніцтва і трансфармацыі эканамічных адносін як у Расійскай імперыі ў цэлым, так і ў беларускіх губернях у прыватнасці.

Змены, якія адбываліся ў эканамічным жыцці Беларусі на працягу парэформеннага перыяду, прывялі да таго, што ў якасці цэнтраў ажыццяўлення прадпрымальніцкай дзейнасці яшчэ большую ролю сталі адыгрываць гарады і мястэчкі. Наратанне дзелавой актыўнасці насельніцтва ў гарадской мясцовасці было непасрэдна звязана з мадэрнізацыйнымі працэсамі, якія разгортваліся ў Расійскай імперыі ў той час. Паляпшэнне транспартнай інфраструктуры, у тым ліку праходжанне праз шэраг населеных пунктаў чыгункі, а таксама тэхнічнае пераўзбраенне прамысловасці дз-

волілі сканцэнтраваць у беларускіх гарадах і мястэчках вытворчасць фабрычна-заводскай прадукцыі [1, с. 32]. Павелічэнне прамысловага патэнцыялу населеных пунктаў гарадскога тыпу стварала дадатковыя працоўныя месцы, што прыцягвала сюды новых жыхароў. Урбанізацыйныя працэсы, у сваю чаргу, прыводзілі да павелічэння попыту на разнастайную прадукцыю. Гэта выклікала неабходнасць арганізаваць гандлёвыя адносіны ў гарадах і мястэчках па-іншаму. Канцэнтрацыя гандлёвага і прамысловага прадпрымальніцтва ў гарадской мясцовасці Беларусі прыцягвала сюды расійскія і замежныя інвестыцыі. У выніку змяняліся формы і ўмовы ажыццяўлення прадпрымальніцкай дзейнасці, узніклі новыя сродкі вытворчасці і рыначныя інстытуты, якія не замянялі старыя, а дапаўнялі іх. Усё гэта прыводзіла да павелічэння аб'ёмаў вытворчасці, уключэння ў сістэму агульнарасійскага рынку і, як вынік, росту гандлёвага таваразвароту [2, с. 113]. Такія тэндэнцыі былі агульнымі для ўсёй тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст.

Развіццё дзелавой актыўнасці на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. неаднаразова разглядалася прадстаўнікамі нацыянальнай гістарыяграфіі. Асобныя аспекты гэтай праблемы знайшлі адлюстраванне ў працах М. Ф. Болбаса [3], Л. М. Міхневіча [4], Х. Ю. Бейлькіна [5], А. Г. Каханоўскага [6], Н. І. Палятаевай [7], А. Л. Кіштымава [8], Ю. Л. Грузіцкага [9], К. А. Бруханчык [10] і інш. У іх, як правіла, вывучэнне пытанняў развіцця дзелавой актыўнасці праведзена на агульнабеларускім узроўні. Аднак у асобна ўзятым населеным пункце ўтварэнне дзелавога асяроддзя магло мець свае адметнасці. Мэта дадзенага

¹Положение о губернских и уездных земских учреждениях от 1 января 1865 г. № 40457 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 2 : в 55 т. Т. 39. 1864. Отд-ние 1. СПб., 1867. С. 1–14 ; Положение о введении в действие Судебных уставов 20 ноября 1864 г. от 19 октября 1865 г. № 42587 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 2 : в 55 т. Т. 40. 1865. Отд-ние 2. СПб., 1867. С. 74–84 ; Городовое положение от 16 июня 1870 г. № 48498 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 2 : в 55 т. Т. 45. 1870. Отд-ние 1. СПб., 1874. С. 821–839.

²Положение о пошлинах за право торговли и других промыслов от 9 февраля 1865 г. № 41779 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 2 : в 55 т. Т. 40. 1865. Отд-ние 1. СПб., 1867. С. 160–161.

артыкула – прасачыць, якім чынам праяўляліся тэндэнцыі развіцця дзелавой актыўнасці ў Мінску ў другой палове XIX – пачатку XX ст. Для дасягнення пастаўленай мэты неабходна вырашыць задачу, звязаную з выяўленнем колькасных і якасных змен у прамыслова-гандлёвым развіцці Мінска ў адзначаны час пад уздзеяннем фактараў рознага характару, якія мелі месца на тэрыторыі Беларусі пасля скасавання прыгоннага права. Сярод спецыялізаваных даследаванняў, прысвечаных эканамічнаму развіццю Мінска ў парэформенны перыяд, вылучаюцца працы З. В. Шыбекі [11; 12]. Але нават у гэтых фундаментальных выданнях, якія комплексна адлюстроўваюць разнастайныя бакі дарэвалюцыйнага жыцця сучаснай сталіцы Беларусі, прыведзены не ўсе аспекты фарміравання тут дзелавога асяроддзя. Пры напісанні артыкула аўтарам былі выкарыстаны заканадаўчыя крыніцы, матэрыялы справаводства і статыстычныя выданні Расійскай імперыі. Ацэньваючы ступень рэпрэзентатывнасці апошняй групы крыніц, неабходна звярнуць увагу на тое, што не ўсе яны ўтрымліваюць звесткі аб прамысловым і гандлёвым развіцці Мінска. У сувязі з гэтым дынаміка змен паказана па перыядах, не заўсёды кратных пэўнаму ліку, напрыклад 5 ці 10 гадам. Метадалагічны фундамент дадзенага даследавання склала сукупнасць агульнанавуковых, спецыяльна-гістарычных (гістарычна-тыпалагічны, параўнальна-гістарычны і гістарычна-сістэмны), колькасных метадаў з прыцягненнем міждысцыплінарных метадаў навуковага даследавання.

У другой палове XIX – пачатку XX ст. істотнае значэнне ў фарміраванні дзелавога асяроддзя на тэрыторыі Беларусі адыгралі фактары сацыяльна-эканамічнага характару. Станоўча на развіццё прамысловага прадпрыемства ў беларускіх губернях уплывала мадэрнізацыя транспартнай інфраструктуры. У 1862 г. праз тэрыторыю Беларусі прайшла чыгуначная лінія Парэчча–Гродна, якая з’яўлялася часткай Пецярбургска-Варшаўскай магістралі. За 1867–1913 гг. даўжыня чыгуначных ліній у беларускіх губернях павялічылася з 241 да 3863 км, гэта значыць больш чым у 16 разоў [13, с. 5, 13].

Пры вывучэнні штогадовых справаздач губернатара і падатковага інспектара Мінскай губерні неаднаразова сустракаецца інфармацыя³, што перакрываўне ў Мінску Лібава-Роменскай і Маскоўска-Брэсцкай чыгуначных магістралей дазволіла губерні ўзняцца на якасна новы ўзровень развіцця. Першая з названых ліній давала магчымасць для транспарціроўкі тавараў на прасторы ад паўднёвых губерняў Расійскай імперыі да парты Балтыйскага мора, другая злучала Маскву з Варшавай, праз якую адкрываўся шлях у краіны замежжа. Наяўнасць зручнага чыгуначнага транспарту дазваляла не толькі збываць вырабленую прадукцыю ў розных напрамках, але і засноўваць прадпрыемствы ў аддаленасці ад крыніц сыравіны.

Да з’яўлення ў ім чыгункі горад у плане развіцця прамысловасці быў дастаткова адметным на фоне ўсёй губерні па колькасці прадпрыемстваў, але не сумарнага аб’ёму іх вытворчасці. У 1865 г. у Мінску функцыянавалі 58 прадпрыемстваў, на якіх было выраблена фабрычнай і заводскай прадукцыі на суму 54 780 руб. Усяго ж у Мінскай губерні ў гэты год налічвалася 200 прадпрыемстваў, аб’ём вытворчасці якіх склаў 737 242 руб.⁴ Амаль за 15 гадоў колькасць прамысловых устаноў, якія дзейнічалі ў Мінску, скарацілася. У 1879 г. тут налічвалася 46 фабрычна-заводскіх прадпрыемстваў (7 % ад агульнай колькасці ў губерні), на якіх было выраблена прадукцыі на суму 295 536 руб. (4 % ад агульнагубернскай вытворчасці)⁵. Пры гэтым толькі 3 прадпрыемствы з 46 з’яўляліся гільдзейскімі⁶, што сведчыць аб перавазе дробнатаварнай вытворчасці ў Мінску ў гэты час. Да 1890 г. агульная колькасць у Мінску прамысловых устаноў, на якіх выраблялася фабрычная і заводская прадукцыя, зменшылася да 43 (да 6,5 % ад агульнай колькасці ў губерні). Адначасова з гэтым назіралася амаль двухразовае павелічэнне аб’ёму іх вытворчасці – да 589 459 руб.⁷, што складала 5,8 % ад сумарнага губернскага кошту вырабленай прадукцыі. За гэта дзесяцігоддзе вырасла колькасць і гільдзейскіх прамысловых устаноў. У 1890 г. у Мінску функцыянавалі 9 такіх прадпрыемстваў з агульным аб’ёмам вытворчасці 354 тыс. руб.⁸

³Обзор Минской губернии за 1875 год. Минск, 1876. С. 56–57 ; Обзор Минской губернии за 1881 год. Минск, 1882. С. 9 ; Обзор Минской губернии за 1883 год. Минск, 1884. С. 5 ; Нац. гіст. арх. Беларусі (НГАБ). Ф. 358. Воп. 1. Спр. 34. Арк. 51–52.

⁴НГАБ. Ф. 21. Воп. 1. Спр. 14. Арк. 44–44 адв.

⁵Приложение ко всеподданнейшему отчету за 1879 год минского губернатора. Ведомость о фабриках и заводах в Минской губернии за 1879 год. Минск : Губ. тип., [18–?].

⁶Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским : материалы для фабрично-завод. стат. / под ред. П. А. Орлова. СПб., 1881. С. 184, 564. Неабходна адзначыць, што ў адпаведнасці з Палажэннем аб пошлінах за права гандлю і іншых промыслаў ад 9 лютага 1865 г. да ліку гільдзейскіх адносіліся прамысловыя прадпрыемствы з механічным рухавіком або немеханізаваныя прадпрыемствы, на якіх налічвалася 16 і больш працоўных. Для арганізацыі вытворчасці на іх неабходна было штогод набываць адпаведнае гільдзейскае пасведчанне.

⁷Обзор Минской губернии за 1890 год. Приложение к всеподданнейшему отчету минского губернатора. Ведомость о фабриках и заводах в Минской губернии за 1890 год. Минск, 1891.

⁸Указатель фабрик и заводов Европейской России : материалы для фабрично-завод. стат. / под ред. П. А. Орлова, С. Г. Будагова. СПб., 1894. С. 244, 337, 379, 669, 707, 718.

У наступныя дзесяцігоддзі адбывалася паступовае павелічэнне колькасці прамысловых прадпрыемстваў, якія працавалі ў Мінску. У 1900 г. іх ужо налічвалася 50, у 1910 г. – 61, у 1913 г. – 69. Пры гэтым ураджае павелічэнне аб'ёму вытворчасці, якое назіралася ў названых гады. У 1900 г. на прадпрыемствах Мінска было выраблена прадукцыі на суму 2,36 млн руб., у 1910 г. – 3,26, у 1913 г. – 4,37 млн руб.⁹ Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў горадзе было сканцэнтравана больш за 13 % ад усіх прадпрыемстваў губерні, іх вытворчасць у грашовым выражэнні складала амаль 12 % ад агульнагубернскай.

Развіццё прамысловага прадпрыемства на тэрыторыі Беларусі ў парэформенны перыяд суправаджалася паглыбленнем спецыялізацыі вытворчасці. У канцы XIX – пачатку XX ст. прамысловыя ўстановы Мінска ў асноўным займаліся перапрацоўкай сельскагаспадарчай, мінеральнай і лясной сыравіны. З цягам часу назіралася пашырэнне іх спецыялізацыі. Калі ў пачатку 1880-х гг. прадпрыемствы па вырабу фабрычнай і заводскай прадукцыі спецыялізаваліся ў 10 сферах вытворчасці, то напярэдадні Першай сусветнай вайны праца ажыццяўлялася ў 32 напрамках прамысловай дзейнасці. Акрамя традыцыйных для беларускага рэгіёна вінакурнай, піваварнай, тытунёвай, гарбарнай, цаглянай, лесаапрацоўчай і іншых галін прамысловасці, у 1913 г. у Мінску функцыянавалі чатыры машынабудаўнічыя прадпрыемствы¹⁰. Першы такі завод быў заснаваны ў 1881 г. на Скобелеўскай плошчы купцом Н. Якабсонам¹¹. На момант стварэння дадзенага прадпрыемства ў межах сучаснай тэрыторыі Беларусі не існавала ніводнага машынабудаўнічага завода. Абсталяванне для галоўных падаткафарміруючых галін беларускай прамысловасці – вінакурнай і лесаапрацоўчай – прадпрыемствы вымушаны былі набываць у цэнтральных губернях Расійскай імперыі і ў Царстве Польскім¹². Мясцовых прамыслоўцаў не заўсёды задавальняў кошт прадукцыі маскоўскіх, варшаўскіх і кіеўскіх вытворцаў тэхнікі, а таксама якасць саміх машын. З'яўленне ў цэнтры белару-

скага рэгіёна машынабудаўнічага завода было ў інтарэсах не толькі прадстаўнікоў мясцовага дзелавога свету, але і дзяржаўных органаў, якія клапаціліся аб сталым паступленні падатковых адлічэнняў у дзяржаўную казну. Таму няздзіўна, што Н. Якабсон з'яўляўся адным з атрымальнікаў крэдыту ў Мінскім аддзяленні Дзяржаўнага банка¹³, дзе пазыка выдавалася толькі ўплывовым прадпрыемствам.

Менш чым за дзесяцігоддзе на базе невялікага прадпрыемства на Скобелеўскай плошчы з'явіўся сучасны завод з паравым рухавіком, на якім працавала 50 рабочых і ў год выраблялася прадукцыі на суму 34 тыс. руб.¹⁴ Да 1896 г. Н. Якабсон меў манапольнае становішча ў машынабудаўнічай галіне прамысловасці не толькі ў Мінску, але і ў межах сучаснай Беларусі. Прадукцыя гэтага прадпрыемства была запатрабавана ў Віленскай, Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай, Смаленскай і Чарнігаўскай губернях¹⁵. Аднак у канцы XIX ст. братамі Ліўшыцамі быў заснаваны Вакзальны машынабудаўнічы і медна-жалезакацельны завод. У 1900 г., пасля смерці Н. Якабсона, два машынабудаўнічыя прадпрыемствы аб'ядналі свае вытворчыя магутнасці, заснаваўшы гандлёвы дом «Таварыства Н. Я. Якабсон, Г. Л. Ліўшыц і К^о». Статутны капітал дадзенага таварыства склаў 120 тыс. руб., а агульны аб'ём вытворчасці на момант аб'яднання – 165,6 тыс. руб. Гандлёвы дом ажыццяўляў рознабаковую дзейнасць. Прадпрыемства спецыялізавалася на ўладкаванні вінакурных, лесапільных, шклянных і іншых фабрык і заводаў пры дапамозе ўласнага тэхнічнага бюро, якое займалася складаннем праектаў, чарцяжоў і каштарысаў. Тэхнічная аснашчанасць двух заводаў дазваляла займацца чыгуна- і медна-ліцейнай вытворчасцю, выконваць замовы на выраб рознага кшталту машын і абсталявання для апрацоўкі сельскагаспадарчай і лясной сыравіны¹⁶. Далейшая сумесная дзейнасць двух мінскіх машынабудаўнічых прадпрыемстваў дазволіла нарасціць гадавы абарот фірмы да 315 тыс. руб.¹⁷

Гандлёвы дом «Таварыства Н. Я. Якабсон, Г. Л. Ліўшыц і К^о» з'яўляецца яскравым прыкладам працэсу асацыявання капіталу, які назіраўся

⁹Обзор Минской губернии за 1900 год. Ведомость о фабриках и заводах в Минской губернии за 1900 год. Минск, 1901 ; Обзор Минской губернии за 1910 год. Ведомость о фабриках и заводах в Минской губернии за 1910 год. Минск, 1911 ; Обзор Минской губернии за 1913 год. Ведомость о фабриках и заводах в Минской губернии за 1913 год. Минск, 1914.

¹⁰Обзор Минской губернии за 1881 год. Ведомость о фабриках и заводах в Минской губернии за 1881 год. Минск, 1892 ; Обзор Минской губернии за 1913 год. Ведомость о фабриках и заводах в Минской губернии за 1913 год. Минск, 1914.

¹¹Указатель фабрик и заводов Европейской России : материалы для фабрично-завод. стат. СПб. : Тип. В. Киришбаума, 1894. С. 379.

¹²Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и Великим княжеством Финляндским : материалы для фабрично-завод. стат. / под ред. П. А. Орлова. СПб., 1881. С. 357–372.

¹³НГАБ. Ф. 370. Воп. 1. Спр. 38. Арк. 34.

¹⁴Указатель фабрик и заводов Европейской России : материалы для фабрично-завод. стат. СПб. : Тип. В. Киришбаума, 1894. С. 379.

¹⁵НГАБ. Ф. 358. Воп. 1. Спр. 38. Арк. 68.

¹⁶Список фабрик и заводов Европейской России / под ред. В. Е. Варзара. СПб., 1903. С. 279 ; Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов / под ред. В. А. Дмитриева-Мамонова : в 2 т. Т. 2. СПб., 1905. С. 132.

¹⁷Фабрично-заводские предприятия Российской империи (исключая Финляндию) / ред. Ф. А. Шобер. Петроград, 1914. № Б327.

ў дзелавым асяроддзі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. На працягу названага перыяду колькасць гандлёвых дамоў у пяці беларускіх губернях павялічылася з 27 да 443 (у 16,4 раза), акцыянерна-паявых таварыстваў – з 8 да 37 (у 4,6 раза)¹⁸. У Мінску ў канцы XIX ст. не існавала ніводнага гандлёвага дома, а ў форме акцыянернага таварыства працаваў выключна Мінскі камерцыйны банк¹⁹. Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў губернскім горадзе дзейнічалі 2 мясцовыя акцыянерна-паявыя таварыствы і 46 гандлёвых дамоў – поўных таварыстваў і таварыстваў на веры²⁰.

Пачатак XX ст. стаў не толькі часам развіцця асацыяраваных форм прадпрымальніцкай дзейнасці на тэрыторыі Беларусі, але і распаўсюджвання тут манапалістычных аб'яднанняў. У 1905 г. быў створаны сіндыкат кафляных заводчыкаў у Копысі, у 1906 г. – сіндыкат піваварных заводчыкаў Паўночна-Заходняга краю ў Оршы, у 1911 г. – сіндыкат «Прадакон», куды ўвайшлі гаспадары канвертных фабрык Адэсы, Брэста і Вільні. Акрамя гэтага, уласнікі буйных шкляных заводаў, што працавалі на тэрыторыі Беларусі, удзельнічалі ў з'ездах шклозаводчыкаў Расійскай імперыі, якія ставілі сваёй мэтай усталяваць манапольныя цэны на бутэлькі і рыхтавалі заснаванне сіндыката «Гандлёвае таварыства шкла» [14, с. 23]. Адно з першых манапалістычных аб'яднанняў – Камітэт фабрыкантаў па камісійным продажы запалак (далей – Камітэт) – было створана ў Мінску ў чэрвені 1905 г. Дадзены сіндыкат аб'яднаў фінансавыя магчымасці Мінскага аддзялення Паўночнага банка (з 1906 г. – Мінскага камерцыйнага банка) і вытворчыя магчымасці ўладальнікаў запалкавых фабрык. У склад Камітэта з ліку прадпрымальнікаў пяці беларускіх губерняў увайшлі Б. Саламонаў, якому належалі фабрыкі «Вікторыя» ў Барысаве і «Маланка» ў Мазыры, С. Лур'е, які арандаваў фабрыку «Бярэзіна» ў Нова-Барысаве, І. Гальперын – уладальнік фабрыкі «Прагрэс-Вулкан» у Пінску, браты Лур'е – уладальнікі фабрыкі «Дзвіна» ў Дзвінску, І. Дубінбаум і Х. Штэйнберг – уладальнікі фабрыкі «Край» у Слоніме.

Галоўнай мэтай дадзенага манапалістычнага аб'яднання быў збыт запалак на ўнутраным і знешнім рынках Расійскай імперыі дзякуючы сувязям, якія былі наладжаны Паўночным банкам. Банк атрымаў камісію 5 і 15 кап. за кожныя 1000 пачкаў запалак, якія былі рэалізаваны на ўнутраным і знешнім рынках адпаведна. Гэта была невялікая страта прыбытку для фабрыкантаў, таму што кошт 1000 пачкаў запалак у той час складаў ад 8 руб. 45 кап. да 8 руб. 80 кап. (у залежнасці ад наймення тавару). Разам з тым гэта быў добры даход для банка, поколькі норма продажу ўсталёўвалася ў памеры 664 тыс. скрынак па 1000 пачкаў у кожнай для ўнутранага рынку і 100 тыс. скрынак для знешняга. Дзякуючы стварэнню Камітэта гаспадары запалкавых фабрык змаглі дастаткова паспяхова канкураваць на рынку, наладжваючы збыт запалак ва Украіну, на Паўночны Каўказ і ў Закаспійскі край²¹.

Чыгуначнае будаўніцтва і развіццё дзелавой актыўнасці ў галіне прамысловасці спрыялі павелічэнню колькасці гарадскога насельніцтва. Мінск гэтыя працэсы не абышлі бокам. Калі ў 1863 г. у горадзе налічвалася 30,1 тыс. жыхароў, то ў 1897 г. іх колькасць павялічылася да 90,9, а ў 1914 г. – да 117,6 тыс.²² Аднак пераўтварэнні ў прамысловай сферы аказалі не такія моцны ўплыў на ўрбанізацыйныя працэсы. Большае значэнне тут мела развіццё гандлю.

Закранаючы пытанне развіцця гандлёвых адносін у Мінску ў разглядаемы перыяд, варта адзначыць, што рознічны і аптовы гандаль быў засяроджаны пераважна ў руках прадпрымальнікаў з ліку асоб яўрэйскага паходжання. Такая тэндэнцыя назіралася ў населеных пунктах гарадскога тыпу ва ўсіх беларускіх губернях. Так адбылося ў выніку правядзення палітыкі ўрада Расійскай імперыі ў дачыненні да нацыянальных меншасцей, што выявілася ва ўвядзенні мяжы яўрэйскай аселасці і абмежаванні яўрэйў у праве набыцця зямельнай уласнасці па-за межамі гарадской мясцовасці²³. Напярэдадні адмены прыгоннага права ў Мінскай губерні з 2946 прадстаўнікоў купецкага саслоўя

¹⁸Бурачонак А. В. Распаўсюджванне асацыяраванага капіталу на тэрыторыі Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX ст. // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Гісторыя. 2017. № 2. С. 58–59.

¹⁹Акционерное дело в России. Т. 2. Статистика акционерных предприятий. СПб., 1897. С. 30–31.

²⁰Акционерно-паевые предприятия России на 1914 год / под общ. ред. В. В. Лаврова. М., 1914. С. 397, 471 ; Сборник сведений о действующих в России торговых домах (товариществах полных и на вере). Петроград, 1915. С. 3, 7, 10, 13, 14, 71, 87, 90, 96, 124, 128, 129, 174, 215, 216, 225, 227, 229, 240, 312, 320, 356, 388, 390, 391, 404, 405, 432, 444, 446, 451, 453, 478, 484, 505, 545, 585, 631, 639, 650, 688, 699, 709.

²¹НГАБ. Ф. 454. Воп. 1. Спр. 4. Арк. 10–12 адв. ; Там жа. Спр. 6. Арк. 1–5.

²²Статистический временник российской империи. Вып. 1. СПб., 1866. С. 109 ; Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. XXII. Минская губерния / Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел ; под ред. Н. А. Тройницкого. СПб., 1904. С. 1 ; Статистический ежегодник России. 1914 г. Петроград, 1915. С. 39.

²³Указ о предоставлении евреям прав гражданства в Екатеринославском наместничестве и Таврической области от 23 декабря 1791 г. № 17006 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 1 : в 40 т. Т. 23. 1789 – 6 ноября 1796. СПб., 1830. С. 287 ; Положение об устройстве евреев от 9 декабря 1804 г. № 21547 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 1 : в 40 т. Т. 28. 1804–1805. СПб., 1830. С. 732 ; Положение о евреях от 13 апреля 1835 г. № 8054 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 2 : в 55 т. Т. 10. 1835. Отд.-ние 1. СПб., 1836. С. 309, 312–314.

2627 (89 %) мелі яўрэйскае паходжанне²⁴. У наступныя чатыры дзесяцігоддзі суадносіны яўрэяў і іншых этнічных груп насельніцтва ўнутры купецкага саслоўя не асабліва змяніліся. У канцы XIX ст. у Мінскай губерні налічвалася ўсяго 3519 купцоў, з якіх 3027 (86 %) былі яўрэямі [6, с. 314, 318]. Пры гэтым у самім горадзе, паводле ўсеагульнага перапісу насельніцтва, у 1897 г. яўрэямі з'яўляліся 1112 (79 %) з 1412 купцоў²⁵.

Канцэнтрацыя прадстаўнікоў дадзенай этнічнай групы ў гарадской мясцовасці стала адным з чынікаў развіцця тут прадпрыемства. Акрамя таго, што яўрэі былі актыўна задзейнічаны ў развоным і разносным гандлі, многія з іх з'яўляліся пасрэдкамі паміж пастаўшчыкамі таварнай, у першую чаргу сельскагаспадарчай, прадукцыі і буйнымі аптовымі купцамі, а таксама ўладальнікамі прамысловых прадпрыемстваў. Сярод тых, хто займаўся пасрэдніцкім гандлем на тэрыторыі Беларусі, можна сустрэць такія катэгорыі, як прасалы і факторы. Прасал, як правіла, займаўся скупкай сельскагаспадарчай сыравіны ў вытворцаў з мэтай далейшага яе перапродажу зацікаўленым асобам. Фактор, па сутнасці, з'яўляўся гандлёвым агентам, або, інакш кажучы, камісіянерам, якому даручалі збыць тавар. Па меры пранікнення капіталістычных адносін у розныя галіны гаспадаркі на тэрыторыі Беларусі атрымлівае распаўсюджванне яшчэ адна катэгорыя пасрэднікаў – маклеры. Яны сталі абавязковым элементам ажыццяўлення біржавога гандлю пасля яго арганізацыі на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XX ст. Толькі маклеры мелі права займацца пасрэдніцкай дзейнасцю пры заключэнні здзелак. Маючы даручэнне або паўнамоцтвы прадаўца, яны зводзілі яго з пакупніком або ад імя прадаўца заключалі з ім здзелкі²⁶. Аднак і да з'яўлення біржы маклеры ажыццяўлялі сваю дзейнасць на тэрыторыі Беларусі, зводзячы тых, хто хацеў прадаць пэўную прадукцыю, і тых, хто быў зацікаўлены ў яе набыцці. У цэлым можна канстатаваць, што яўрэі ў гаспадарчым жыцці беларускіх губерняў па сутнасці выконвалі ролю «трэцяга саслоўя», аб'ядноўваючы гарадскі сектар эканомікі з сельскім [15, с. 371].

Развіццё гандлю ў Мінску адбывалася па класічным для тэрыторыі Беларусі таго часу сцэнарыі. У другой палове XIX ст. суіснавалі дзве асноўныя формы ўнутранага гандлю – перыядычны (кірмашы і базары) і стацыянарны (крамы і лаўкі). Фактычна ў пачатку 1860-х гг. пераважнае значэнне мелі перыядычныя формы ажыццяўлення гандлю. Штогод у Мінскай губерні ў цэлым праводзіліся 58 кірмашоў²⁷. Па большай частцы яны мелі выгляд вялікіх базараў, якія таксама перыядычна арганізаваліся з мэтай забеспячэння гараджан прадуктамі харчавання, вырабамі саматужных промыслаў, а сялян – рамеснымі і мануфактурнымі таварамі, прыладамі працы. У Мінску ў гэты час кожны год з 25 мая па 25 чэрвеня праходзіў Іванаўскі кірмаш²⁸. Зыходзячы з працягласці яго правядзення можна канстатаваць, што ён адыгрываў істотную ролю ў гандлёвых адносінах горада. Аднак пасля праходжання праз горад чыгуначных магістралей²⁹ такога кшталту гандаль тут прыпыняецца.

Тэндэнцыя заняпаду кірмашовага гандлю была характэрная для ўсёй тэрыторыі Беларусі, калі мадэрнізацыя транспартнай інфраструктуры прыводзіла да актыўнага пераходу ад неперыядычных форм гандлю да пастаянных (стацыянарных): шапікаў, лавак, крам і інш. На тэрыторыі Мінска пераважна быў развіты лавачны гандаль. Колькасць стацыянарных гандлёвых кропак на працягу другой паловы XIX – пачатку XX ст. няўхільна павялічвалася. Так, у 1872 г. у Мінску налічвалася 434 гандлёвыя ўстановы, у 1886 г. – 878, у 1898 г. – 1336, у 1908 г. – 2139³⁰. У пачатку XX ст. дробныя гандлёвыя кропкі размяшчаліся амаль на кожнай мінскай вуліцы, больш буйныя – на Губернатарскай, Захар'еўскай, Нямігскай, Петрапаўлаўскай, Падгорнай вуліцах, на Саборнай плошчы [12, с. 262–270]. Побач з імі функцыянавалі і базары. У той час яны збіраліся па некалькі разоў на тыдзень у чатырох месцах: на Траецкай, Юбілейнай і Камароўскай плошчах, а таксама на Каломенскай вуліцы. Па прыблізных падліках у 1908 г. на іх было рэалізавана тавару на суму звыш 1,85 млн руб.³¹

²⁴Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Т. 16. Минская губерния. Ч. II. СПб., 1864. С. 289.

²⁵Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. XXII. Минская губерния / Центр. стат. ком. М-ва внутр. дел ; под ред. Н. А. Тройницкого. СПб., 1904. С. 224.

²⁶Положение о биржевых маклерах, гоф-маклерах, аукционистах, нотариусах, корабельных маклерах, диспашерах и о биржевом комитете для надзора за благочинием биржевых собраний от 12 января 1831 г. № 4255 // Полн. собр. законов Рос. империи. Собр. 2 : в 55 т. Т. 6. 1831. Отд.-ние 1. СПб., 1832. С. 19, 21.

²⁷Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Т. 16. Минская губерния. Ч. II. СПб., 1864. С. 289.

²⁸Рас. дзярж. гіст. арх. Ф. 1263. Воп. 1. Спр. 2960. Арк. 221.

²⁹Памятная книжка Минской губернии 1878 года. Ч. 2. Минск, 1878. С. 8.

³⁰Памятная книжка Минской губернии на 1873 год. Ч. 1. Минск, 1873. С. 224 ; НГАБ. Ф. 21. Воп. 1. Спр. 37. Арк. 83 ; Там жа. Спр. 87. Арк. 175 ; Документы и материалы по истории Белоруссии (1900–1917 гг.) / под ред. В. Н. Перцева. Минск, 1953. С. 143–144.

³¹Документы и материалы по истории Белоруссии (1900–1917 гг.) / под ред. В. Н. Перцева. Минск, 1953. С. 143–144.

Побач з традыцыйнымі формамі ажыццяўлення гандлю на тэрыторыі Беларусі на мяжы XIX–XX стст. пачалі ўзнікаць і новыя. Ужо адзначалася, што ў гэты час атрымлівае распаўсюджванне асацыіраваны капітал. У 1905 г. у Мінску дзейнічала 15 поўных таварыстваў і таварыстваў на веры, з якіх 7 прыкладалі намаганні ў галіне гандлю³². Напярэдадні Першай сусветнай вайны з 46 мінскіх прадпрыемстваў, што абралі для сябе пазначаныя формы асацыіравання капіталу, 28 функцыянавалі ў гандлёвай сферы³³.

Поўныя таварыствы і таварыствы на веры рабілі ўнёсак як у рознічны, так і ў аптовы таваразварот Беларусі. Аднак арганізацыя аптовага гандлю патрабавала з’яўлення прынцыпова новых для гэтай тэрыторыі рыначных інстытутаў, якімі сталі біржы, аптовыя склады, гандлёвыя прадстаўніцтвы. Варта адзначыць, што апошнія ў Мінску засноўвалі прадпрыемальнікі з іншых мясцовасцей Расійскай імперыі, а таксама замежныя падданыя. Напрыклад, сваё аддзяленне ў губернскім горадзе мела нафтаздабываючая фірма братаў Нобеляў – знакамітых расійскіх прадпрыемальнікаў шведскага паходжання. Прысутнічаў у Мінску і французскі капітал у выглядзе каспійска-чарнаморскага нафтапрамысловага і гандлёвага таварыства, адным з галоўных акцыянераў якога з’яўляўся А. Ротшыльд з банкірскага дома «Rothschild Freres». Ім жа ў 1898 г. было заснавана гандлёва-транспартнае таварыства «Мазут»³⁴, дзякуючы якому адбывалася транспарціроўка нафтапрадуктаў. Мясцовыя прадстаўнікі дзелавага свету, у сваю чаргу, прадавалі вырабленыя тавары праз гандлёвыя прадстаўніцтвы ў іншых гарадах Расійскай імперыі. Так, напрыклад, вядомы мінскі вытворца шпалераў і разнастайных відаў паперы (альбомная, папяросная, абгортачная, афішная і інш.) К. М. Кантаровіч рэалізоўваў сваю прадукцыю ў буйных гарадах імперыі пры дапамозе папяровай фабрыкі Кнопа ў Рызе, паравой турэцка-тытунёвай і махорачнай фабрыкі ў Чаркасах, фабрычнага дэпо разнастайных папяросных, рознакаляровых і іншых папер Л. І. Маргуліса і пад. Асабліва цеснае супрацоўніцтва было з папяровай фабрыкай «Скіна» – адным з найбуйнейшых прадпрыемстваў у гэтай галіне [16, с. 20].

У агульнай структуры аптовага таваразвароту губернскага горада Мінска істотнае значэнне мелі лясныя аперацыі. І гэта занамерна, паколькі Мін-

ская губерня па паказчыку колькасці на тэрыторыі лясных масіваў (амаль 40 %) займала адну з верхніх пазіцый у Расійскай імперыі, набліжаючыся да Архангельскай і Кастрямскай губерняў, дзе лясамі было занята 58,5 і 56 % усёй тэрыторыі адпаведна. У пачатку XX ст. у Мінску дзейнічалі 43 гандлёвыя прадпрыемствы, што спецыялізаваліся на лясных аперацыях (14 % ад агульнай колькасці ў губерні), гадавыя абароты якіх перавышалі 2,9 млн руб., а прыбыткі – 222 тыс. руб.³⁵ Адзінае мінскае гандлёвае прадпрыемства, заснаванае ў вышэйшай форме асацыіравання капіталу, – чарнаморска-балтыйскае акцыянернае таварыства «Ш. Б. Ліўшыц і К^о» – спецыялізавалася на гандлі ляснымі матэрыяламі, маючы ў Мінскай губерні зямельны надзел плошчай 3 тыс. дзесяцін³⁶.

Мінск займаў пачэснае месца ў гандлі лесам як на прасторы Расійскай імперыі, так і за яе межамі. Сведчаннем гэтаму можа служыць той факт, што нягледзячы на паступовы заняпад перыядычных форм ажыццяўлення гандлю калядны лясны кірмаш у Мінску заставаўся месцам заключэння буйных здзелак. Напярэдадні Першай сусветнай вайны абароты на ім дасягалі 20 млн руб. у год. За лесаматэрыяламі сюды прыязджалі буйныя прадпрыемальнікі і камісіянеры з паўднёвых губерняў Расійскай імперыі, а таксама з Мемеля, Кёнігсберга і Берліна³⁷.

Варта адзначыць, што правядзенне з 1909 г. каляднага кірмашу ў Мінску з’яўлялася ініцыятывай біржавага камітэта Мінскай лясной біржы. Узнікненне гэтага прынцыпова новага для тэрыторыі Беларусі рыначнага інстытута ў пачатку XX ст. было абумоўлена менавіта канцэнтрацыяй у горадзе ляснога гандлю. У лістападзе 1904 г. быў зацверджаны статут, а ў маі 1905 г. адбыўся ўстаноўчы сход таварыства Мінскай лясной біржы, на якім быў абраны біржавы камітэт³⁸. Аднак паступова стала відавочным немэтазгоднасць існавання дадзенага рыначнага інстытута, паколькі на біржавыя сходы ніхто не з’яўляўся, рэгістрацыі цэн не адбывалася, а здзелкі здзяйсняліся па-за межамі біржы. Вузкая спецыялізацыя біржы з цягам часу не стала адпавядаць эканамічным запытам і патрабаванням прадстаўнікоў мясцовых дзелавак колаў. Прадукцыя мясцовых сельскагаспадарчых і прамысловых вытворцаў у пачатку XX ст. была запатрабавана ў Маскоўскім, Варшаўскім, Санкт-

³²Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов : в 2 т. Т. 2 / под ред. В. А. Дмитриева-Мамонова. СПб., 1905. С. 130–134.

³³Сборник сведений о действующих в России торговых домах (товариществах полных и на вере). Петроград, 1915. С. 174, 240, 312, 320, 356, 388, 390, 391, 404, 405, 432, 444, 446, 451, 453, 478, 484, 505, 545, 585, 631, 639, 650, 688, 699, 709.

³⁴Указатель действующих в Империи акционерных предприятий и торговых домов : в 2 т. Т. 1 / под ред. В. А. Дмитриева-Мамонова. СПб., 1905. С. 900, 1176, 1624.

³⁵НГАБ. Ф. 358. Воп. 1. Спр. 86. Арк. 8, 10.

³⁶Акционерно-паевые предприятия России на 1914 год. М. : Лавров, 1914. С. 471.

³⁷Канделаки И. Роль ярмарок в русской торговле. СПб., 1914. С. 42.

³⁸Рас. дзярж. гіст. арх. Ф. 23. Воп. 25. Спр. 135. Арк. 122–124.

Пецярбургскім рэгіёнах, у Паволжы, Сібіры і на Каўказе. А зараблялі на гэтым замежныя камісіянеры і гандлёвыя пасрэднікі³⁹. Менавіта таму быў неабходны рыначны інстытут з больш шырокай спецыялізацыяй, які мог бы даць мінскім прадпрымальнікам інфармацыю адносна цэн і попыту на пэўныя тавары на адпаведных рынках. У сувязі з гэтым у 1912 г. па найвышэйшай згодзе міністра гандлю і прамысловасці і губернскага кіраўніцтва Мінская лясная біржа была пераўтворана ў агульнатаварную па прыкладзе іншых 115 гандлёвых і ўніверсальных бірж, якія існавалі ў той час у Расійскай імперыі⁴⁰.

Аднак нягледзячы на высокую прыбытковасць гандлёвых прадпрыемстваў, якія спецыялізаваліся на лясных аперацыях, усё ж не яны займалі вядучае месца ў агульнай структуры таваразвароту Мінска ў 1900 г.⁴¹ Па паказчыку агульнага таваразвароту на першым месцы (6,95 млн руб.) знаходзіўся гандаль мануфактурнымі вырабамі – адзеннем, абуткам, гумавамі вырабамі і пад. На адну прыступку ніжэй (6,12 млн руб.) знаходзіўся так званы змешана гаспадарчы гандаль. Гэта група гандлёвых аперацый была самай стракатай. Да яе аднесены гандаль каланіяльнымі таварамі, гарбатай, цукрам, запалкамі, тытунём, мэбляй, музычнымі інструментамі і нават трунамі. Да гэтай жа групы прадпрыемстваў належалі дробныя лаўкі, ювелірныя крамы, аптэкі, кандытарскія і пад. Дарэчы, на гэтыя гандлёвыя ўстановы прыходзіліся самыя высокія паказчыкі агульнага прыбытку – 343 тыс. руб. На трэцім месцы па паказчыку агульнага таваразвароту (2,88 млн руб.) знаходзіліся прадпрыемствы, якія ажыццяўлялі гандаль выкапнёвымі прадуктамі. Найбольш моцныя пазіцыі тут займаў гандаль жалезам і разнастайнымі металічнымі вырабамі, посудам, соллю, веласіпедамі, сельскагаспадарчымі машынамі і інш. Гандаль лесам і лесаматэрыяламі па паказчыку аб'ёму таваразвароту знаходзіўся на чацвёртым месцы (амаль 2 млн руб.), гандаль жывёльнай прадукцыяй – на пятым (1,61 млн руб.), гандаль земляробчай прадукцыяй – на шостым (амаль 1,5 млн руб.), піцейныя

ўстановы і склады алкагольнай прадукцыі – на сёмым (1,46 млн руб.). Сумарна таваразварот Мінска ў пачатку XX ст. складаў 22,53 млн руб., прыбытак ад гандлёвых аперацый – 947 тыс. руб.⁴²

Інфармацыйныя магчымасці статыстычных крыніц не дазваляюць прывесці ў дынаміцы змены таваразвароту і прыбытку гандлёвых прадпрыемстваў. Паспрабуем адлюстравач гэта на губернскім узроўні. У 1896 г. агульны таваразварот гандлёвых прадпрыемстваў Мінскай губерні складаў крыху больш за 16 млн руб., гадавы прыбытак – звыш 1,8 млн руб.⁴³ У першым дзесяцігоддзі XX ст. гэтыя паказчыкі дасягнулі 41,7 і 5,3 млн руб. адпаведна⁴⁴. Такім чынам, разгледжаныя фактары станюча ўплывалі на развіццё дзелавой актыўнасці ў Мінску, што выявілася ў павелічэнні дзейнасці гандлёвых устаноў. Такія ж працэсы былі характэрнымі і ў цэлым для тэрыторыі Беларусі. На працягу 1885–1913 гг. аптovy і рознічны таваразварот тут павялічыўся з 35,63 млн руб. [7, с. 206] амаль да 242 млн руб. [4, с. 8, 21].

Развіццё дзелавой актыўнасці ў другой палове XIX – пачатку XX ст. не ўяўлялася магчымым без крэдытнай падтрымкі прамыслоўцаў і гандляроў. Мінская сетка пазыкова-ашчадных устаноў, якая фарміравалася на працягу парэформеннага перыяду, уяўляла сабой складаную сістэму, кожны ўзровень якой арыентаваўся на пэўную катэгорыю прадпрымальнікаў. Напярэдадні Першай сусветнай вайны Мінск з'яўляўся адным са значных фінансава-крэдытных цэнтраў імперыі, абслугоўваючы галоўным чынам паўднёвыя, заходнія і паўночна-заходнія губерні. Акрамя шматлікіх прыватных дысконцераў, тут працавалі аддзяленні дзяржаўнага, руска-азіяцкага і азоўска-данскога банкаў, тры таварыствы ўзаемнага крэдыту, сем банкірскіх кантор, гарадское крэдытнае таварыства і некалькі пазыкова-ашчадных таварыстваў⁴⁵.

Такім чынам, у другой палове XIX – пачатку XX ст. у межах губернскага горада Мінска праявіліся ўсе тыя ж тэндэнцыі развіцця дзелавой актыўнасці, якія былі характэрнымі для ўсёй тэрыторыі Беларусі ў гэты час. Разглядаемыя працэсы суправа-

³⁹НГАБ. Ф. 363. Воп. 1. Спр. 67. Арк. 1–3.

⁴⁰Там жа. Ф. 1. Воп. 1. Спр. 6109. Арк. 19.

⁴¹Варта звярнуць увагу на адну акалічнасць, якая звязана з інфармацыйнымі магчымасцямі крыніцы, з якой ніжэй будуць прыведзены звесткі. Справа ў тым, што ў выданні «Торговля и промышленность Европейской России по районам» дастаткова спецыфічна праведзена тыпалагізацыя асноўных відаў гандлёвай дзейнасці. Так, да некаторых груп аднесены гандаль пэўнай сыравінай і атрыманай у выніку яе перапрацоўкі прамысловай прадукцыяй, а таксама асобныя віды паслуг. Разам з тым даныя аб таваразвароце і прыбытку па рэгіёнах прыводзяцца ў абагульненым выглядзе па сямі вызначаных складальнікам выдання тыпах, у сувязі з чым у нас адсутнічае магчымасць правесці сваю тыпалагізацыю, якая адпавядае сучасным уяўленням аб напрамках гандлёвай дзейнасці.

⁴²Торговля и промышленность Европейской России по районам. Вып. XI. Полесская полоса. СПб., [19–?]. С. 54.

⁴³Статистические результаты процентного и раскладочного сборов за 1896, 1897 и 1898 годы по исчислению, классификации и определению оборотов и прибылей торговых и промышленных предприятий, подлежащих сим сборам. СПб., 1900. С. 65.

⁴⁴Торговля и промышленность Европейской России по районам. Вып. XI. Полесская полоса. СПб., [19–?]. С. 17, 21, 30, 34, 47, 50, 52, 54, 57, 59, 60, 62, 66.

⁴⁵НГАБ. Ф. 363. Воп. 1. Спр. 73. Арк. 5.

джаліся ростам колькасці прамысловых прадпрыемстваў, паглыбленнем іх спецыялізацыі і павелічэннем сумарнага кошту вырабленай прадукцыі. Урбанізацыя і паляпшэнне шляхоў зносін прывялі да трансфармацыі інстытуцыянальнай структуры рынку. На змену перыядычным формам ажыццяўлення гандлю (кірмашам і базарам) прыходзілі стацыянарныя (лаўкі і крамы). Атрымалі распаўсюджванне поўныя таварыствы і таварыствы на веры, акцыянерныя кампаніі, біржа, гандлёвыя

прадстаўніцтвы і іншыя капіталістычныя формы вядзення гандлёвай дзейнасці, што станоўча адбівалася на павелічэнні аб'ёмаў таваразвароту. Знаходзячыся на перакрываванні прамысловых раёнаў і ў той жа час у аддаленасці ад вядучых гарадоў, напярэдадні Першай сусветнай вайны Мінск уяўляў сабой дастаткова буйны гандлёва-прамысловы і фінансава-крэдытны цэнтр, які прыцягваў інвестыцыі айчынных і замежных эканамічна актыўных суб'ектаў гаспадарання.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Кохановский АГ. На пути становления индустриального общества: модернизационные процессы в Беларуси (60-е гг. XIX – начало XX в.). У: Коршук УК, рэдактар. *Працы гістарычнага факультэта БДУ. Выпуск 3*. Мінск: БДУ; 2008. с. 31–46.
2. Бурачонок АВ. Изменения в предпринимательской деятельности в Беларуси под влиянием модернизационных процессов второй половины XIX – начала XX в. *Исторический журнал: научные исследования*. 2019;2:105–115. DOI: 10.7256/2454-0609.2019.2.23968.
3. Болбас МФ. *Промышленность Белоруссии, 1860–1900*. Минск: Издательство БГУ; 1978. 312 с.
4. Михневич ЛМ. *Торговля Белоруссии (1900–1970 гг.)*. Минск: Наука и техника; 1973. 222 с.
5. Бейлькин ХЮ. *Сельскохозяйственный рынок Белоруссии, 1861–1914 гг.* Минск: Наука и техника; 1989. 288 с.
6. Каханоўскі АГ. *Сацыяльная трансфармацыя беларускага грамадства (1861–1914 гг.)*. Мінск: БДУ; 2013. 335 с.
7. Полетаева НИ. *Купечество Беларуси: 60-е гг. XIX – начало XX вв.* Минск: Белорусский государственный экономический университет; 2004. 247 с.
8. Киштымов А. Основные тенденции развития торговли Беларуси в условиях модернизации XIX – начала XX века. У: Киштымаў А, рэдактар. *Гісторыя гандлю ў Беларусі (ад старажытнага часу да канца XX ст.): праблемы вывучэння і перспектывы даследавання. Матэрыялы I Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі; 14–16 лістапада 2013 г.; Мінск, Беларусь*. Мінск: Тэхналогія; 2014. с. 35–43.
9. Грузіцкі ЮЛ. Станаўленне капіталістычных банкаў у Беларусі ў XIX ст. *Беларускі гістарычны часопіс*. 2004;1: 13–17.
10. Дроздова ЕА. *Формирование банковской системы Беларуси (1861–1914 гг.)*. Минск: Ковчег; 2007. 162 с.
11. Шыбека ЗВ, Шыбека СФ. *Мінск: старонкі жыцця дарэвалюцыйнага горада*. Мінск: Польша; 1994. 341 с.
12. Шыбека ЗВ. *Мінск сто гадоў таму*. Мінск: Беларусь; 2007. 304 с.
13. Бурачонок АВ. Сацыяльна-эканамічныя ўмовы развіцця прамысловага прадпрыемальніцтва ў Беларусі (другая палова XIX – пачатак XX ст.). У: Коршук УК, рэдактар. *Працы гістарычнага факультэта БДУ. Выпуск 9*. Мінск: БДУ; 2014. с. 3–14.
14. Ковалевский ГТ, редактор. *Экономика Белоруссии в эпоху империализма (1900–1917)*. Минск: Издательство Академии наук БССР; 1963. 424 с.
15. Соболевская ОА. *Повседневная жизнь евреев Беларуси в конце XVIII – первой половине XIX века*. Гродно: Гродненский государственный университет имени Янки Купалы; 2012. 443 с.
16. Бурачонок АВ. Прамысловыя прадпрыемальнікі ў сацыяльна-эканамічным жыцці Беларусі канца XIX – пачатку XX ст. (на прыкладзе фабрыкі па вытворчасці шпалераў К. М. Кантаровіча). *Веснік БДУ. Серыя 3. Гісторыя. Філасофія. Псіхалогія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Права*. 2010;3:17–20.

References

1. Kakhanouski AG. [Towards the formation of an industrial society: modernisation processes in Belarus (60s of the 19th – early 20th centuries)]. In: Korshuk UK, editor. *Pracy gistorychnaga fakul'tjeta BDU. Vypusk 3* [Proceedings of the faculty of history of the BSU. Issue 3]. Minsk: Belarusian State University; 2008. p. 31–46. Belarusian.
2. Burachonok AV. Changes in entrepreneurial activities in Belarus under the influence of modernisation processes of the second half of 19th – early 20th centuries. *Istoricheski zhurnal: nauchnye issledovaniya*. 2019;2:105–115. DOI: 10.7256/2454-0609.2019.2.23968. Russian.
3. Bolbas MF. *Promyshlennost' Belorussii, 1860–1900* [Industry of Belarus, 1860–1900]. Minsk: Izdatel'stvo BGU; 1978. 312 p. Russian.
4. Mikhnevich LM. *Torgovlya Belorussii (1900–1970 gg.)* [Trade of Belarus (1900–1970)]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1973. 222 p. Russian.
5. Beil'kin HYu. *Sel'skokhozyaistvennyi rynek Belorussii, 1861–1914 gg.* [Agricultural market of Belarus, 1861–1914]. Minsk: Nauka i tekhnika; 1989. 288 p. Russian.
6. Kakhanouski AG. *Sacyjal'naja transfarmacyja belaruskaga gramadstva (1861–1914 gg.)* [Social transformation of the Belarusian society (1861–1914)]. Minsk: Belarusian State University; 2013. 335 p. Belarusian.
7. Poletaeva NI. *Kupechestvo Belarusi: 60-e gg. XIX – nachalo XX vv.* [Merchants of Belarus: 60th years of 19th – the beginning of 20th centuries]. Minsk: Belarusian State Economic University; 2004. 247 p. Russian.
8. Kishtymov A. [The main tendencies of the development of trade in Belarusin the conditions of modernization in 19th – early 20th centuries]. In: Kishtymaw A, editor. *Gistoryja gandlju w Belarusi (ad starazhytnaga chasu da kanca XX st.): pra-*

blemy vyvuchjennja i perspektyvy dasledavannja. Matjeryjaly I Mizhnarodnaj navukova-praktychnaj kanferjency; 14–16 listapada 2013 g.; Minsk, Belarus' [History of trade in Belarus (from ancient times to the end of the 20th century): problems of study and prospects of research. Materials of the 1st International scientific and practical conference; 14–16 November 2013; Minsk, Belarus]. Minsk: Tjehnalogija; 2014. p. 35–43. Russian.

9. Gruzicki JuL. [Formation of capitalist banks in Belarus in the 19th century]. *Belaruskij gistorychny chasopis*. 2004;1: 13–17. Belarusian.

10. Drozdova EA. *Formirovanie bankovskoi sistemy Belarusi (1861–1914 gg.)* [Formation of the banking system of Belarus (1861–1914)]. Minsk: Kovcheg; 2007. 162 p. Russian.

11. Shybeka ZV, Shybeka SF. *Minsk: staronki zhyccja darjevaljucyjnaga gorada* [Minsk: pages of the life of a pre-revolutionary city]. Minsk: Polymja; 1994. 341 p. Belarusian.

12. Shybeka ZV. *Minsk sto gadov tamu* [Minsk a hundred years ago]. Minsk: Belarus'; 2007. 304 p. Belarusian.

13. Burachonak AV. Sacyjal'na-ekanamichnyja wmovy razviccja pramyslovaga pradprymal'nictva w Belarusi (drugaja polov XIX – pachatak XX st.) [The socio-economic conditions of industrial entrepreneurship development in Belarus in the second half of the 19th–early 20th centuries]. In: Korshuk UK, editor. *Pracy gistorychnaga fakul'tjeta BDU. Vypusk 9* [Proceedings of the faculty of history of the BSU. Issue 9]. Minsk: Belarusian State University; 2014. p. 3–14. Belarusian.

14. Kovalevskii GT, editor. *Ekonomika Belorussii v epokhu imperializma (1900–1917)* [Economy of Belarus in the era of imperialism (1900–1917)]. Minsk: Izdatel'stvo Akademii nauk BSSR; 1963. 424 p. Russian.

15. Sobolevskaya OA. *Povsednevnyaya zhizn' evreev Belarusi v kontse XVIII – pervoi polovine XIX veka* [Daily life of the Jews of Belarus at the end of the 18th – the first half of the 19th centuries]. Grodno: Yanka Kupala State University of Grodno; 2012. 443 p. Russian.

16. Burachonak AV. [Industrial entrepreneurs in the economic life of Belarus at the end of 19th – beginning of 20th centuries as exemplified by Kantarovich's wallpaper factory]. *Vesnik BDU. Seryja 3. Gistoryja. Filasofija. Psihologija. Palitalogija. Sacyjalogija. Jekonomika. Prava*. 2010; 3:17–20. Belarusian.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 19.01.2021.
Received by editorial board 19.01.2021.